

DISERTACIJOS

Disertacija apie elektroninių informacijos išteklių valdymą Lietuvos akademinėse bibliotekose

PETRAUSKIENĖ, Žibutė. Elektroninių informacijos išteklių – licencijuojamų duomenų bazių – valdymas Lietuvos akademinėse bibliotekose. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilnius, 2008.

2008 m. liepos mėn. 2 d. vykęs Ž. Petrauskienės disertacijos „Elektroninių informacijos išteklių – licencijuojamų duomenų bazių – valdymas Lietuvos akademinėse bibliotekose“ gynimas atskleidė būtinybę diskutuoti doktorantės pasiūlyta tema tiek moksliniame (vertinant skaitmeninių dokumentų ir išteklių tyrimo galimybes, būdus, priemones), tiek praktiniame (aptariant galimas elektroninių išteklių valdymo strategijas) diskurse.

Elektroninių informacijos išteklių (toliau – EII) atsiradimas bibliotekose ir jų plėtra, elektroninės informacijos išteklių kiekio didėjimas, elektroninių bibliotekų atsiradimas, technologijų plėtotė ir jų pritaikymas bibliotekinės veiklos procesams optimizuoti veikia bibliotekų veiklą ir procesus, formuoja naują požiūrį į bibliotekas kaip į žinių institucijas, keičia visuomeninį bibliotekų vaidmens supratimą bei pačių bibliotekų veiklos pobūdį. Elektroniniai informacijos ištekliai (taip pat ir licencijuojami, komerciniai) yra sudėtinė, integrali bibliotekų informacijos išteklių dalis, kuriai taikytini *bendrieji* informacijos išteklių valdymo principai. taip pat pažymėtina, kad bibliotekose formuojasi nauji informacijos išteklių valdymo aspektai: technologiniai

(išteklių priežiūra, saugumo užtikrinimas, prieigos organizavimas ir kt.) bei organizaciniai (licencijavimas, konsorcių susitarimai, kainodaros modelių nustatymas ir kt.).

Kita vertus, elektroninė informacija nuo tradicinės skiriasi ne tik savo forma. Čia svarbūs ir kiti aspektai: vertinimas, prieigos organizavimas ir užtikrinimas, licenciniai susitarimai, autorių teisės, taip pat archyvavimo galimybės ir informacijos sklaida. Tačiau licencijuojami EII yra specifiniai, unikalūs informacijos ištekliai, kurių valdymas ypatingas tuo, kad jie netampa bibliotekos fondo dalimi, o yra prenumeruojami, ir prieigos galimybė realizuojama pasirašius licencinį susitarimą.

Kurdama elektroninių informacijos išteklių valdymo sistemą, biblioteka susiduria su problemomis ir turi išspręsti daug uždavinių, kurių pagrindiniai – bibliotekos politikos ir požiūrio į elektroninius informacijos išteklius paaikškinimas ir strateginis planavimas; bibliotekos fondo formavimo strategijos nustatymas; prieigos prie informacijos išteklių techninis, organizacinis ir informacinis užtikrinimas, informacijos sklaida. Disertacijoje suformuluota problema skatina apmąstyti: Ar

vyksta duomenų bazių valdymo procesai Lietuvos akademinėse bibliotekose? Ar valdymo procesas vyksta kompleksškai, nuosekliai, strategiškai, planingai, koordinuojant veiksmus? Ar galima ir kokiomis priemonėmis juos optimizuoti? Šių problemų sprendimai turi tiesioginę įtaką bibliotekų darbui, efektyviam informacijos, žmogiškųjų, finansinių išteklių naudojimui, vartotojų informaciniam aprūpinimui ir teigiamų nuostatų naujo tipo bibliotekos formavimui. Disertacijos tyrimo objektas: licencijuojamos duomenų bazės – unikali, integrali ir specifinė Lietuvos akademinė bibliotekų informacijos išteklių fondo dalis. Disertacijos tikslas – apibūdinti elektroninių informacijos išteklių valdymo bibliotekose turinį ir ypatumus, nustatyti licencijuojamų duomenų bazių valdymo metodus Lietuvos akademinėse bibliotekose, atlikti situacijos analizę Lietuvos akademinėse bibliotekose ir pateikti rekomendacijas duomenų bazių valdymui optimizuoti. Disertacijoje pristatyta tema svarbi tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu, tačiau licencijuojamų duomenų bazių valdymas Lietuvoje beveik netyrinėtas. Elektroninių išteklių dinamika Lietuvos akademinėse bibliotekose rodo stabilią plėtrą: 1999 m. pabaigoje prenumeruotas vienas duomenų bazių paketas (EBSCO – 10 DB), 2007 m. – per 80. Efektyvus duomenų bazių valdymo vyksmas sąlygoja tinkamų informacijos išteklių atsiradimą bibliotekose. Tačiau bibliotekininkų ekspertų apklausa ir praktinė patirtis rodo, kad licencijuojamų duomenų bazių valdymo procesas bibliotekose vyksta chaotiškai, trūksta planingumo, stokojama strategiinių nuostatų ir metodikų.

Disertacija parengta įprastiniu *nuo bendro prie dalinio* principu, t. y. iš pradžių

nagrinėjamos bendrosios elektroninių informacijos išteklių sampratos ir jų valdymo modeliai, vėliau pereinama prie licencijuojamų duomenų bazių kaip specifinio elektroninio ištekliu, dar vėliau – prie šių išteklių valdymo bibliotekose (kaip tik čia, mano akimis, tebeslypi „duobė žarijų“, bet apie tai truputį vėliau), o antroje disertacijos dalyje analizuojami licencijuojamų duomenų bazių valdymo aspektai Lietuvos akademinėse bibliotekose. Disertacijoje, tiek gynimo tarybos narių, tiek oponentų nuomone, kūrybingai derinamos šiuolaikinės bibliotekos praktikos patirtis ir teorinės sampratos, problemos sprendimui autorė naudoja visą kompleksą empirinių kiekybinių ir kokybinių tyrimų duomenų, pateikiamas elektroninių išteklių valdymo modelis yra pakankamai pagrįstas ir detalus, rekomendacijos apgalvotos ir gali tapti realiomis bibliotekų darbo gairėmis, atlikti pakankamai sudėtingi tyrimai ir kiekvieno rezultatai gali būti paskelbti kaip mažesnės apimties mokslinės publikacijos. Disertacijoje pristatomų tyrimų ir jų rezultatų gausa – stebina. Verta pristatyti keletą esminių tyrimo išvadų, pristatytų disertacijoje.

Elektroninių informacijos išteklių klasifikavimo schemų gausa, naujų elektroninių informacijos išteklių formų atsiradimas bei konkrečios klasifikavimo sistemos nebuvimas parodo dar tik besiformuojančio elektroninių informacijos išteklių pagrindimo teorines prielaidas. Tiksliai apibrėžti elektroninės informacijos išteklių aibę yra pakankamai sudėtinga, nes dauguma klasifikacijų nėra baigtinės. Apibendrinant informacijos išteklių ypatumus, galima teigti, kad elektroninės informacijos ištekliai suvokiami ir apibrėžiami skirtingai, trūksta sistemos, nėra standartų, leidžiančių

nustatyti elektroninių informacijos išteklių klasifikaciją. Atsižvelgiant į elektroninių informacijos išteklių įvairovę ir siekiant plačiau atskleisti elektroninius informacijos išteklius bei įtraukti mažiau žinomus (*ezinai*, duomenų archyvai, virtualios informacijos tarnybos ir t. t.), disertacijoje pateikiama originali išplėstinė elektroninių informacijos išteklių klasifikacija: duomenų bazės; elektroninės bibliotekos ir institucinės talpyklos; elektroniniai leidiniai; tinklo ištekliai. Pažymėtina, kad įvairūs aptarti klasifikavimo būdai išskiria *duomenų bazes*, kaip vieną iš elektroninės informacijos išteklių rūšių (atsižvelgiant į tai, disertacijoje analizuojamos duomenų bazės (visatekstės ar bibliografinės), prenumeruojamos Lietuvos akademinė bibliotekų ir pasiekiamos per internetą). Aptariant respondentų atsakymų dėl duomenų bazių vertinimo ir sklaidos rezultatus galima tvirtinti, kad respondentai pripažįsta, jog duomenų bazės yra labai reikalingas ir svarbus informacijos išteklis, kuris yra būtinas informacijos poreikiams tenkinti, tačiau jiems trūksta žinių ir informacijos.

Darbe daroma prielaida, kad efektyvus informacijos valdymas (taip pat ir elektroninių informacijos išteklių) leidžia garantuoti organizacinių sprendimų kokybę, efektyvų planavimą, kai siekiama nustatyti ir užtikrinti informacijos vartotojų poreikius, sėkmingą problemų sprendimą, naujų produktų ir paslaugų kūrimą bei jų vertės didinimą, naujų būdų vartotojų poreikiams tenkinti garantijas bei efektyvų personalo darbo organizavimą. Išnagrinėjęs informacijos valdymo metodų taikymo bibliotekose aspektus, daroma išvada, kad valdymo metodai gali būti taikomi bibliotekose elektroninės informacijos išteklių valdymui organizuoti.

Pažymėtina, jog duomenų bazės yra integrali bibliotekos informacijos išteklių / fondų komponentė, sudėtinė jų dalis. Tačiau tai yra specifinis, unikalus informacijos išteklis, kuris netampa bibliotekos nuosavybe, todėl valdymo strategija turėtų būti formuojama atsižvelgiant į šių išteklių specifiškumą. Išanalizavus apklausos rezultatus daromos išvados, kad būtini kompleksiniai vartotojų poreikių ir duomenų bazių panaudos statistinės analizės tyrimai. Tokie duomenys yra svarbūs duomenų bazių išsigijimo procesui, numatant perspektyvinius veiksmus, ypač susijusius su informacijos sklaida, reklama, duomenų bazių revizija ir kt. Konstatuotina, kad apie 56% Lietuvos aukštųjų mokyklų bendruomenės narių naudojami bibliotekų prenumeruojamomis duomenų bazėmis. Nors gauti rezultatai rodo, kad daugiau nei pusė apklaustųjų naudojami šiuo ištekliumi, tačiau, palyginti su pasauline praktika tai nėra teigiami rezultatai. Pavyzdžiui, JAV ir Vokietijoje atliktų tyrimų duomenimis, net 80% ir daugiau aukštųjų mokyklų dėstytojų, mokslininkų ir studentų naudojami bibliotekos elektroniniais ištekliais.

Apibendrinus duomenų bazių vertinimo rezultatus, išryškėjo, kad labiausiai iš patiktų DB vartotojų poreikius atitinka (vertinimas 4 / 5) DB: EBSCO, Science Direct, CJO. Čia teigiami vertinimai du ir daugiau kartų viršija neigiamą vertinimą. Teigiamai vertinamos taip pat DB Springer ir ISI, kur poreikių atitiktis taip pat viršija neatitiktį. Kitos duomenų bazės (PQ, JSTOR, IEEE/ IEL, Blackwell, LNB) surinko beveik vienodą teigiamų ir neigiamų vertinimų skaičių. Tuo tarpu autsaideriais liko Gale, AMP ir ZBMath, kai neigiami vertinimai kelis kartus viršija teigiamus. Galima daryti prielaidą, kad labiausiai vertinamos tos

duomenų bazės, kurios yra universalios, teikia prieigą prie viso teksto (išskyrus ISI; tačiau ši duomenų bazė teigiamai vertinta dėstytojų bei doktorantų, kuriems yra svarbi čia pateikiama informacija) ar prieigą tolimesniems vartotojams (EBSCO, CJO, PQ). Mažiausiai teigiamų vertinimų surinkusios duomenų bazės yra šakinės (AMP, ZBMath), turinčios ribotą vartotojų skaičių, ir tuo galima paaiškinti mažesnę jų paklausą. Akcentuojant vertinimo rezultatų svarbą būtina pažymėti, kad bibliotekos atkreiptų į juos dėmesį revizuodamos prenumeruojamas duomenų bazes.

Apibendrinus statistinio tyrimo (dažnių lentelės, koreliacija, dviejų faktorių dispersinė analizė, faktorinė analizė) rezultatus prieita prie išvados, kad: a) tarp užsiėmimo pobūdžio ir institucijos bei duomenų bazių teigiamo vertinimo egzistuoja statistinis ryšys ir jis yra reikšmingas; taip pat atsižvelgiant į rezultatą galima teigti, kad prieiga prie duomenų bazės (kompiuterių tinklų ar tolimesniems vartotojams), informacija, pateikiama jose (mokslinė ar mokslo populiarioji), bazės tipas (viso teksto ar bibliografinė) turi įtaką atskiroms duomenų bazių vartotojų grupėms; b) teigiamam požiūriui į duomenų bazes ir teigiamam jų vertinimui neturi įtakos institucinė priklausomybė; c) žemesniųjų kursų studentai mažiausiai naudojami duomenų bazėms; d) duomenų bazių vertinimą, naudojimą ir poreikių atitikimą lemia veiksniai, kuriuos galima būtų interpretuoti kaip teigiamą ir neigiamą požiūrį į duomenų bazes.

Duomenų bazėse reikiamą informaciją respondentai teigė randantys lengvai, tačiau dauguma jų sutinka, kad dar trūksta informacijos apie DB. Didžiausias nepatogumas, respondentų nuomone, yra tai, kad

duomenų bazės yra prieinamos tik institucijos tinklo kompiuteriais ir nėra prieigos tolimesniems vartotojams. Respondentus iš esmės tenkina duomenų bazių pasirinkimas bibliotekose. Tačiau tik 4,22% respondentų teigė, kad informacijos apie duomenų bazes užtenka. Daugiausiai respondentų pasisakė už tradiciškiausią informacijos sklaidos būdą – elektroninį paštą, tačiau per 18 % atsakiusiųjų teigė, kad optimaliausias būdas skleisti informaciją apie duomenų bazes – integruoti tokios informacijos pristatymą į studijų programas. Bibliotekininkų ekspertų apklausa rodo, kad tokie pristatymai vyksta, tačiau iš dalies jie yra epizodiški, inicijuoti pačių bibliotekų, neprivalomi, todėl tai mažina jų vertę. Nesant teigiamo požiūrio į informacinį (ypač žemesniųjų kursų studentų) švietimą, negalima tikėtis teigiamų rezultatų.

Išnagrinėjus realią situaciją Lietuvos akademinėse bibliotekose, disertacijoje teigiama, kad prenumeruojamų duomenų bazių skaičius Lietuvoje auga stabiliai. Konstatuotina teigiama Lietuvos mokslinių bibliotekų asociacijos reikšmė duomenų bazių įsigijimo procese, stebimas pastovus ŠMM ir KM duomenų bazių prenumeratai skiriamų lėšų augimas, tačiau skiriamos lėšos netenkina augančių akademinė bibliotekų poreikių. Daroma išvada, kad duomenų bazių valdymo aspektai Lietuvos akademinėse bibliotekose yra nepakankami, o analizuojant akademinė bibliotekų išlaidas elektroniniams ištekliams įsigyti, daroma išvada, kad finansavimas nepakankamas ir neatitinka nūdienos poreikių. Konstatuota, kad vidutiniškai per metus elektroninių išteklių prenumeratai bibliotekos išleidžia tik 12,2% lėšų, skirtų bibliotekos fondams formuoti. Palyginti su tradicinių išteklių

įsigijimo išlaidomis, lėšos, skirtos elektroninių išteklių įsigijimui, sudaro tik menką šių išlaidų dalį.

Apginta disertacija apie elektroninių informacijos išteklių valdymą Lietuvos akademinėse bibliotekose nurodo, jog elektroninių išteklių valdymo problematika opi, ją būtina analizuoti ne tik sprendžiant

duomenų bazių valdymo, optimizavimo klausimus, bet ir aptariant teorinius, metodologinius duomenų bazių valdymo įvertinant elektroninių informacijos išteklių, kaupiamų, saugomų bibliotekose, klausimus.

Dr. Renata Matkevičienė

Įteikta 2008 m. rugsėjo 18 d.